

Univerzita v dvojitej tranzícii Slovenska

Ladislav Kováč

"Univerzity nemôžu ako inštitúcie predkladať nové hodnotové systémy; mali by však ponúkať adekvátne intelektuálne prostredie, v ktorom možno diskutovať o podstatných otázkach a spresňovať ich. To vyžaduje rozmanitosť názorov a úzku konfrontáciu pracovníkov z odborov humanitných s pracovníkmi vied prírodných a exaktných."

Ilya Prigogine

Kandidovať na funkciu rektora som sa rozhodol v poslednom okamžiku. Kolegom, ktorí mi to opakovane navrhovali, odpovedával som bez váhania: nie. Mám 64 rokov. To je vek, v ktorom mnohí končia aktívnu činnosť vo vede. Ja som však skôr na začiatku: z embryonálnej podoby rozvíjame nový vedný smer, kognitívnu biológiu. Tomu som sa chcel venovať naplno.

V porovnaní so závažnosťou tejto vedeckej výzvy mi úlohy, ktoré plynú z účasti na verejnom živote, pripadali triviálne. Stav, v akom je naša spoločnosť, nemá jednoduché a rýchle riešenia. Pritom však cieľ je jednoduchý: dobehnúť rozvinuté demokratické krajiny, dostať sa tam, kde iní dávno sú. Má význam púšťať sa v závere životnej dráhy znovu do zápasov, ktoré sa nám zdali byť už vyhrané, keď vlastne celý život mojej generácie bol namáhavým zápasom o samozrejmosť?

Moji priatelia, moji bývalí žiaci, dosiahli svojím presviedčaním, že práve na tejto otázke sa zvrtilo moje rozhodnutie. Ak sme svoje životy zmrhali bojom o samozrejmosť, majú tí, čo idú za nami, zas len byť odsúdení na trpasličie zápasy? Má naďalej pokračovať stereotyp slovenského spoločenstva, ktoré si najlepších buď vyháňalo do sveta, alebo, častejšie a krutejšie, zadúšalo rovnosťstvom, závisťou, provincionalizmom? Máme naďalej ostať národom, ktorý sa vlečie v závese za inými, v ktorom sa zas len riešia problémy, čo pre iných už dávno problémami nie sú, v ktorom kult priemeru a solidarita neschopných vždy nanovo produkujú pocity malosti, márnosti, cynizmu?

Existoval muž, ktorého osud je paradigmou osudu slovenskej kultúry, hodnou každodenného pripomínania: Ján Lajčiak. V r. 1905 sa vrátil z cudziny na Slovensko ako dvojnásobný doktor, s doktorátmi z dvoch prestížnych univerzít, Lipska a Paríža. Nadejal sa, že mu ponúknu vysokoškolskú katedru. Skončil však ako farár na najzapadlejšej fare, na Boci. Tam dokázal napísať knihu „Slovensko a kultúra“, ktorá je doteraz najprenikavejšou analýzou koreňov slovenských problémov. Môj starý otec si ho ešte pamätal. Tak, ako iní liptovskí sedliaci, spomínal na neho v zlom: bol to skupáň. Skupáň, ktorý skrbľáčil, aby svoju knihu mohol vydať tlačou. Aby nazbieral dosť peňazí, po dedinách kupčil s dobytkom.

Začínajú sa nám zo západných univerzít vracieť prví postdoktoranti. Nekupčia s dobytkom. Len robia podomových obchodníkov bohatým farmaceutickým firmám. Jediný rozdiel od Lajčiaka je v tom, že o ponúkané miesta na univerzite nestoja.

Prelomiť tradíciu neúcty k vzdelaniu, zaostávania a komplexov menejcennosti, urobiť z nás moderný európsky národ, to nie je malá a triviálna úloha. Dosahom svojho

výsledku ani nie lokálna. Ak sú stredoeurópske krajiny svojou postkomunistickou tranzíciou biologickými a sociálnymi laboratóriami, v ktorých sa testujú hypotézy o povahe človeka a spoločnosti, Slovensko práve pre dvojitosť svojej tranzície mohlo by poskytnúť poznatky a riešenia, významné pre celý svet. A vlastne sa tu preverujú aj hypotézy kognitívnej biológie.

Tak som túto výzvu pochopil a preto pred vás predstupujem.

1. Universitas magistrorum et scholarium

Ak je moja predstava funkcie rektora?

Rektor by mal byť tvorcom, nie najvyšším úradníkom. Aj po zvolení by mal ostať bádateľom – len oblasť jeho výskumu je iná. V najmenšom by nemal byť obdobou politika s centralizovanou mocou. Mal by byť *primus inter pares* profesorov univerzity. Pritom ale on by mal univerzite dávať jej jedinečnú tvár. Nie však určovaním nejakej dopredu vypracovanej koncepcie. Preto nie, lebo jedinečnosť univerzity môže stáť jedine na jedinečnosti, nepredvídateľnej a nezmeniteľnej, osobností ktoré tvoria jej učiteľský zbor. Silné osobnosti nielen nemožno ohýbať; pokúšať sa ich ohýbať by bolo previnením na kultúre.

Tak, ako je jedinečnou a nepredvídateľnou biologická evolúcia, lebo je určovaná výberom z malého počtu zriedkavých mutácií, aj dynamiky univerzity je závislá od existujúcej polymorfie čohosi, čo by sme mohli nazvať "kultúrnymi mutáciami" – od vzácných jedincov, obdarených talentom a múdrosťou. Bádanie rektora by malo spočívať v odhaľovaní a analýze tvorivého potenciálu univerzity, v objavovaní originálnych duchov, vo vytváraní priestoru pre ich maximálne rozvinutie.

Ďalšou súčasťou tejto bádateľskej činnosti rektora by malo byť získavanie najlepších odborníkov pre prácu na univerzite. Nemáme ich u nás veľa, preto: i zo zahraničia. Konkurzné komisie, ktoré pasívne čakajú, či sa vôbec niekto na voľné miesto prihlási, treba zrušiť. Treba ich nahradiť vyhľadávacími komisiami. Tie by vyhľadávali najlepších odborníkov a získavali by ich pre prácu na univerzite.

Mierka pre posúdenie výkonu rektora mi pripadá jednoduchá: koľko skvelých odborníkov sa mu podarilo na univerzite udržať, koľko ďalších dokázal získať.

Princíp, na ktorom táto stratégia spočíva, prehľadávanie potenciálu a výber, sa rovnako vzťahuje na študentov. Keďže kvalita študentov univerzity je závislá od úrovne základných a stredných škôl, výchova učiteľov pre tieto školy musí patriť k prioritám univerzity. Ak po stáročia v remeselníckych cechoch na našom území platila zásada, že kto chce byť majstrom musí prejsť vandrovkou po cudzích krajinách, univerzita by mala usilovať o čosi podobné: už súčasťou magisterského štúdia by mali byť pobyty, letné, semestrové, i dlhšie, na zahraničných inštitúciách. Považujem za uskutočniteľné, aby učitelia univerzity mali nárok, ak nie dokonca povinnosť, na "sabatikálne voľno", ako je tomu na západných univerzitách, a aby ho trávili vedeckou prácou v zahraničí.

Chcem formulovať dôležitú zásadu. Po páde komunizmu prebehlo na školách hodnotenie učiteľov. Aby sa nezvrhlo na politické previerky, boli stanovené výlučne odborné kritériá. Medzi nimi napr. citačná analýza. To, čo bolo vtedy potrebné a užitočné, stáva sa stále viac paškvilom. Periodické dvojročné zbieranie najrozmanitejších údajov, prepočítavacie koeficienty ktorými sa tieto údaje hodnotia, začínajú pripomínať rituály „komplexných hodnotení“ z komunistickej éry. Oberajú o čas, znervózňujú a znechucujú. S každou formou previerok treba skončiť. Na univerzite musí byť prostredie pohody a bezpečia pre každého, kto pracuje podľa svojich schopností a síl. Povážlivé starnutie učiteľského zboru nevyriešia preverovania, ale len

vytváranie podmienok pre to, aby sme pre univerzitu získavali najschopnejšiu mlad' a našli spôsob, ako ju motivovať a odpovedajúco zaplatiť. Z univerzity musí zmiznúť kult priemeru, mafie zakomplexovaných a málo vzdelaných, nie však vytváraním atmosféry obáv a neistoty, ale dôslednou mzdovou denivelizáciou a metódami preferovania excelencie.

2. Universitas defabularum

Ak je moja predstava funkcie univerzity?

Stredoveká univerzita chcela byť *universitas veritatum*, celok právd. Pravdy boli hotové, dopredu určené, išlo len o ich dokazovanie. Dnes uznávame – a kognitívna biológia to má za východzí princíp – že nijakých hotových právd niet. Poznávanie – od úrovne baktérie po úroveň vedy – nie je odhaľovaním právd, ale vyvracaním nepráv, zmenšovaním neznalostí, odstraňovaním konfabulácií. Moderná univerzita je *universitas defabularum*.

Pravda sa nevlastní, pravdu nemá nik. Rektor skôr menej ako ostatní, pretože vedúca pozícia skôr zatemňuje než aby otvárala zrak. Zmenšenie neznalostí, demýtizácia, je výsledkom stretu názorov, skúšania, robenia chýb a vyberania toho, čo v previerke so skutočnosťou obstálo. Podmienkou tohto procesu je nielen sloboda skúmania, zaisťovaná autonómiou univerzity, ale tiež organizované združovanie odborníkov pre riešenie konkrétnych problémov. Preto je pre mňa základným princípom života univerzity existencia veľkého počtu expertných skupín. Každá koncepcná alebo organizačná otázka univerzity musí byť skúmaná skupinou interných a externých odborníkov a jej zodpovedanie byť výsledkom kolektívneho rozumu univerzity. Ideálne by bolo, keby aj samosprávne orgány, napr. senáty, mali vlastné paralelné expertné skupiny.

Jednu formu fungovania stredovekých univerzít treba obnoviť: ritualizované súboje. Stredoveké univerzity preniesli rytierske turnaje na svoju pôdu a dali im podobu intelektuálnych stretov, dišputácií. Aby obhajovateľ božej pravdy, ktorú vyznávali, dokázal čo najpresvedčivejšie jej prevahu, v dišputáciách vystupoval zámerný popierač ortodoxie, *advocatus diaboli*. Zaved'me takýto spôsob oponovania nanovo. Z našej univerzity treba vymýtiť názorovú mdlosť a konformitu, strach z mýlenia sa, urážlivosť a animozitu k nesúhlasiacim. K tomu by mohli napomôcť habilitačné a inauguračné prednášky. Každá z nich by mala byť slávnosťou školy, ale zároveň aj zdrojom názorového iskrenia.

Do tejto podoby treba dostať prácu so študentmi. Žiakov treba viesť k pochybovaniu, nesúhlasu, hľadaniu alternatív. Ak sa pritom mýlia, treba ich chváliť, nie trestať. Každý učiteľ by si mal byť vedomý asymetrie trestov a pochvál: trest demobilizuje, odmena motivuje. Preto je treba rádovo zväčšiť počet a formy dekanských a rektorských pochvál a odmien.

Ide o uplatnenie Komenského zásady, na škole ktorá nesie jeho meno: aby sa škola stala ihriskom a vyučovanie hrou. Hra má pravidlá, a pravidlá sú posvätné. Pravidlami univerzitnej hry sú intelektuálna poctivosť, rovnosť šancí, maximálne využívanie individuálnych schopností. Preto protekcionárstvo a korupcia nesmú na školách existovať. Dávam vám svoj záväzok, že v prípade zvolenia dám každý náznak protekcionárstva prešetriť a na každý prípad zistenej korupcie podám trestné oznámenie.

To rytierske, čo by malo univerzitu charakterizovať, je ušľachtilosť, noblesa. V rečiach, oblečení, vzájomných vzťahoch. V najpodstatnejšom: v myslení. Hovorievame o úpadku etiky a zabúdame, ako minulosť zhubne postihla etiketu. Ak chceme, aby

univerzita bola spoločnosťou uznávaná ako najvyššia inštitúcia kultúry, univerzitný učiteľ musí byť nielen vzorom múdrosti, ale aj noblesy.

Dávať univerzite humboldtovský ideál jednoty čistého bádania a vyučovania, pri ktorom je vzdelávanie oddelené od praktických potrieb spoločnosti, by bolo anachronizmom. Univerzita musí byť aj školou prípravy na povolanie. Som však proti tomu, aby sme znovu vyrábali rôzne „profily absolventov“, aby sa znovu zavádzali smerné čísla študentov, aby sa obnovila formálnosť povinných učiteľských úväzkov. Naša univerzita by mala byť elitnou školou bádania a s ním zviazanou výučbou. Keďže nám ale chýbajú početné vysoké školy neuniverzitného charakteru, usiloval by som o to, aby si Univerzita Komenského vytvárala pobočky v iných slovenských mestách: boli by to školy čisto profesionálnej prípravy na výlučne bakalárskej úrovni. Aj s iným typom učiteľov.

3. Duchovná moc univerzity

Vedľa politickej moci existuje v štáte duchovná moc. Ohromná. Rozptýlená po kultúrnych a vzdelávacích inštitúciách a prostriedkoch masovej komunikácie. Jedna inštitúcia ju však má v koncentrovanom stave: univerzita. Duchovná moc má inú povahu, iné metódy, iné ciele ako moc politická. Neklame, nezamlčuje, netaktizuje. Nejde jej o ovládanie spoločnosti, ale o odstraňovanie nevedomostí a zmenšovanie zla.

Chcem sa venovať trom jej aspektom. Prvým je vzťah univerzity k súčasnej politickej moci. Špecifiká komunistického obdobia u nás, chýbanie demokratických tradícií, politická nezrelosť a hodnotová rozmazanosť slovenského spoločenstva sú možno vysvetlením toho, že sa moc dostala do rúk ľuďom neskúseným, poväčšine málo vzdelaným, ktorí neboli vyselektovaní pre najvyššie posty dlhoročným preverovaním v nižších funkciách. Museli nevyhnutne narobiť hromadu chýb. Vedia to; je im z toho úzko; majú strach. Publicistika do nich nemilosrdne tne. Často nevyberanými prostriedkami tí, čo ich ešte nedávno velebili. Tým ale ich úzkosť, a zároveň agresivitu, prehľbujú. Zo všetkých agresív najhoršia je frustračná – podobná agresivite potkana, zahnaného do kúta.

Nie sme, pedagogická a vedecká komunita, na tomto stave bez viny. Z našej univerzity pochádzali tí, čo právnický zdôvodňovali nezmyselný koncept konfederácie, čo zmajstrovali ústavu plnú chýb, čo znova zavádzajú politikov táraním o tom, ako veda spasí ekonomiku. V našich kruhoch sa obnovuje adaptačná stratégia z komunizmu: podliezať mocným; jedno hovoriť, druhé si myslieť. Rozmáha sa aj to najhoršie: rezignácia alebo cynizmus.

Na rozdiel od publicistov my musíme vidieť tento stav bez silných emócií, no najmä vidieť doň presnejšie a hlbšie. I s istým pochopením pre tých, čo nás do toho dostali. Možnosť univerzity vidím v okamžitom nasadení techniky, ktorú som v inej súvislosti načrtol: v kreovaní expertných skupín, schopných dôkladnej analýzy a návrhov riešení. Túto organizovanú expertnú činnosť treba ponúknuť politikom. Ak nie ináč, vnútiť im ju. K rozhorčeným hlasom publicistov musí sa pridať trpezlivosť, nadstranícky, nadovšetko expertný hlas vysokoškolskej inteligencie.

Nedramatizujme situáciu, ale ani nepodceňujme: Sme všetci na jednej ohrozenej lodi, s vystrašenou posádkou s dolámaným kormidlom, ktorú prúd unáša smerom k Divokému východu.

Druhým aspektom je vyžarovanie duchovnej moci univerzity na verejnosť. Profesorské prednášky, s ktorými sa na univerzite začalo, sa musia stať prestížnou súčasťou kultúrneho života Bratislavy. Z periodika Naša univerzita treba urobiť fórum výmeny názorov. Treba vytvoriť nový časopis, predbežne ho môžeme nazvať *Pansofia*,

čo by vychádzal v slovenskej a anglickej mutácii a uverejňoval syntetické eseje univerzitných osobností. Pre podobné účely by malo byť vytvorené vydavateľstvo Comenius University Press.

S tým súvisí tretí aspekt, podstatný, ale vyjadrím ho jednou vetou: Univerzita Komenského je vrcholnou národnou inštitúciou; najnárodnejšou bude vtedy, keď sa stane medzinárodnou. To by bola moja hlavná ambícia, keby som bol rektorom.

4. Peniaze sú až na prvom mieste

Krajina, v ktorej je plat univerzitného docenta na úrovni priemerného platu a plat univerzitného profesora iba o 15% vyšší, predstavuje svetový unikát. Pri takýchto platoch odišli by postupne z vysokých škôl i najväčší idealisti.

Čo robiť? I v tejto otázke málo argumentujeme expertne. Pre túto sféru treba prednostne konštituovať expertné skupiny. Sme ľuďmi analýz a čísel – my musíme číslami dokázať politikom, že stav je škandalózný. Zdá sa mi nenormálne, keď za nás číslami argumentuje ekonóm Ivan Mikloš, aby dokázal, že zdvojnásobenie učiteľských plátov by podstatnejšie nezasiahlo do štátneho rozpočtu. I v apele na verejnosť nemôžeme spoliehať len na publicistov. My ju musíme mobilizovať s tým, že ide o jej životný záujem. Vzdelávací systém nesúťaží s výdavkami na sociálnu zachytnú sieť či na boj s kriminalitou, ani nie so subvenovaním obchodného deficitu. Kvalitný vzdelávací systém je riešením týchto problémov.

Až keď všetky prostriedky odemocionalizovaného, expertného argumentovania zlyhajú, zdá sa mi byť potrebným, a legitímnym, nekompromisné siahnutie ku štrajku.

Iné naše expertné skupiny by mali vecne ukázať, ako zdegenerovala forma grantového financovania výskumu. Systém výskumných grantov, spolu s edukačnými grantmi, ktorý sme v r. 1990 vypracovali paralelne s vysokoškolským zákonom, by mal byť znovu predmetom expertného posúdenia. Finančná náročnosť našej práce je však taká, že ani v optimálnom prípade nemôžu už prostriedky zo štátneho rozpočtu stačiť. Treba hľadať ďalšie zdroje.

1. Niektoré fakulty by mali prenajať časť svojich priestorov podnikateľským subjektom. Domácim i zahraničným. Kedysi sme o tejto možnosti diskutovali pred verejnosťou s dekanom Prírodovedeckej fakulty. Takýmto spôsobom by rýchlo mohli v areáloch našich fakúlt vyrásť technické parky - tá inovácia amerických a európskych univerzít, ktorá školám prináša výskumné stimuly a financie a zároveň katalyzuje orientáciu podnikateľov na najnovšie technológie.

Chcem pritom zdôrazniť, že medzi univerzitou a technickými parkami musí viesť kontrolovateľná ostrá hranica. Umožnilo by to odstrániť nešvár, ktorý nectí univerzitu: neprehľadné preplietanie univerzitného výskumu a podnikania, ktorého smutnou súčasťou je zneužívanie prostriedkov školy pre súkromné iniciatívy.

2. Keď som vyhľadávanie a získavanie osobností uviedol ako prvú úlohu rektora, radím k nej rovnako dôležitú: vyhľadávanie finančných prostriedkov. Od sponzorov domácich i zahraničných, zo zahraničných grantových zdrojov, zo zahraničného financovania spoločných výskumov. Nezdá sa mi nerealistické zaangažovať zahraničné univerzity tým, že by si na našej univerzite tvorili pobočky. Zahraničnými finančnými prostriedkami by bolo možno pokryť medzifakultné útvary, ktoré sa mi pre univerzitu javia nevyhnutné: Centrum pokročilých štúdií, Centrum európskych štúdií, Centrum arabských štúdií, Centrum ázijských štúdií.

Dodávam, že tieto medzifakultné centrá, i iné, na ktorých by sa fakulty dohodli, by boli najlepším riešením toho, čo nám kritici prvého vysokoškolského zákona

vytýkali: že zavedenie právnej subjektivity fakúlt privedie k strate profilu univerzity, k jej „balkanizácii“.

3. Význam „sabatikálneho voľna“ ako spôsobu zlepšenia finančného postavenia učiteľov netreba rozvádzať. Je to jeden z argumentov pre jeho inštitucionalizovanie.

4. Nadväzovanie kontaktov a zmlúv o spolupráci so zahraničnými univerzitami, potrebné a záslužné, odčerpávalo relatívne hodne devízových prostriedkov univerzity. V novom období vidím tu možnosť šetrenia. Treba dosiahnuť, aby partnerské školy vyjadrili svoju solidaritu podstatne rozsiahlejším vysielaním, s vlastným financovaním, hosťujúcich učiteľov a výskumníkov na našu univerzitu.

5. Záver

V čom vidím našu šancu?

Ak je cieľom pre Slovensko dohnať svet a stať sa normálnou krajinou, Univerzita Komenského musí stáť na čele tohto celospoločenského úsilia. Vo sfére vedy bol by to však nedostačujúci cieľ, k zapáleniu mladých by nestačil. Vo sfére vedy musí byť naším dlhodobým cieľom dostať Univerzitu Komenského medzi elitné univerzity Európy. Nie dobiehaním iných, nie napodobňovaním, ale originalitou. Máme na to. Na tejto univerzite sa zrodila teória simulovaného žihania, tu vyrástla kvantovo-chemická škola, tu sa urobili fundamentálne štúdie, teoretické i experimentálne, v oblasti nelineárnych dynamických systémov. Jedno majú spoločné: interdisciplinaritu, prekračovanie hraníc klasických disciplín. Ony inšpirujú k tomu, aby sme z Univerzity Komenského urobili to unikátne, čo pred šiestimi rokmi bolo načrtnuté ako poslanie zamýšľanej bratislavskej Stredoeurópskej univerzity: inštitúciu, ktorá sa bude pioniersky usilovať o úzke spojenie, ba o syntézu, prírodných a kultúrnych vied.

Ak by ste sa svojou voľbou rozhodli pre program, ktorý som načrtol, nechápal by som to len ako prejav dôvery. Považoval by som to za záväzok z vašej strany, že to, čo sa bude robiť, bude spoločným dielom nás všetkých.